

ПРОБЛЕМАТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ВИКОРИСТАННЯ АНАТОМІЧНИХ-МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

PROBLEMS OF CIVIL LIABILITY DURING THE USAGE OF HUMAN ANATOMICAL MATERIALS

Музика Л.А., д.ю.н., доцент,
професор кафедри приватного права

Національний університет «Кієво-Могилянська академія»

Єзда С.В., студентка II курсу магістратури факультету правничих наук

Національний університет «Кієво-Могилянська академія»

Стаття присвячена аналізу проблеми цивільно-правової відповідальності під час використання анатомічних матеріалів людини, передусім в аспекті донорства та трансплантації. Наразі чинне законодавство не передбачає чіткого правового регулювання такої відповідальності, що зумовлює виникнення цілої низки питань, зокрема щодо суб'єктів, які будуть нести цивільно-правову відповідальність під час використання анатомічних матеріалів людини, підстав настання такої відповідальності, порядку відшкодування шкоди та визначення кола суб'єктів, яким ця шкода відшкодовується. Відповідальність у цій сфері може наставати за порушення зобов'язань або бути деліктною. Враховуючи суб'єктний склад у правовідносинах трансплантації та донорства з терапевтичною метою, під час цього процесу може заподіюватися шкода життю та здоров'ю реципієнтів або донорів з боку медичного закладу та його працівників. З огляду на це, в статті визначається в яких випадках суб'єктом що несе відповідальність є медичний заклад, а в яких його окремий працівник, у якості прикладу наводиться судова практика притягнення вказаних суб'єктів до цивільно-правової відповідальності. З іншого боку, аналізується проблема відсутності правового регулювання посмертного донорства анатомічних матеріалів людини для науки та освіти, яка тягне за собою можливості для зловживань та недбалості, порушення права на шанобливе ставлення до тіла померлого науковими або освітніми установами, які здійснюють збір та використання анатомічних матеріалів людини. У статті проаналізовано досвід США, як країни з розвиненим законодавством у сфері обігу анатомічних матеріалів людини, виявлено аналогічну з Україною ситуацію щодо відсутності належного правового регулювання, на основі цього розглянуто основні ризики, пов'язані з можливостями донорства з іншою ніж трансплантаційна метою. Для мінімізації ризиків у статті пропонується закріплення на законодавчому рівні поняття донорства для освіти та науки, звертається увага на моменти, які потребують більш детального розгляду.

Ключові слова: анатомічні матеріали людини, донорство, трансплантація, цивільно-правова відповідальність, донор, реципієнт, медичний заклад, медична послуга, відшкодування шкоди.

The article is dedicated to the analysis of the problem of civil liability during the usage of human anatomical materials, primarily in the context of donation and transplantation. Currently, the existing legislation does not provide clear legal regulation of such liability, which raises a number of questions, in particular, regarding the subjects who will bear civil liability during the usage of human anatomical materials, the grounds for such liability, the procedure for compensation for damages, and the scope of subjects to whom such damage is compensated. Liability in this area may arise from breach of obligations or be tortious. Considering the subject composition in the legal relations of transplantation and donation for therapeutic purposes, harm to the life and health of recipients or donors may occur during this process from the medical institution and its employees. With this in mind, the article determines in which cases a medical institution is liable and in which cases its individual employee is liable, and provides an example of the court practice of bringing these entities to civil liability. On the other hand, the article analyzes the problem of the lack of legal regulation of posthumous donation of human anatomical materials for science and education, which entails opportunities for abuse and negligence, violation of the right to respectful treatment of the body of the deceased by scientific or educational institutions that collect and use human anatomical materials. The article analyzes the experience of the United States as a country with developed legislation in the field of circulation of human anatomical materials, identifies a similar situation to Ukraine regarding the lack of proper legal regulation, and based on this, considers the main risks associated with the possibilities of donation for purposes other than transplantation. In order to minimize the risks, the article proposes to establish the concept of donation for education and science at the legislative level, and draws attention to the issues that require more detailed consideration.

Key words: human anatomical materials, donation, transplantation, civil liability, donor, recipient, medical institution, medical service, compensation for damages.

У процесі трансплантації та донорства може заподіюватися шкода життю та здоров'ю реципієнтів та донорів, проте, звертаючись до законодавства, виявляється недостатність регулювання цивільно-правової відповідальності у цій сфері. Положення ч. 1 ст. 24 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» № 2427-VIII від 17.05.2018 [1] (далі – закон про трансплантацію) передбачають, що юридичні та фізичні особи, винні в порушенні законодавства про трансплантацію, несуть відповідальність згідно із законом, але вказівки на цивільно-правову відповідальність тут відсутні. У пункті і ч. 1 ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-XII (далі – закон про охорону здоров'я) [2] встановлено, що кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди. За ст. 80 закону про охорону здоров'я, особи, винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я, несуть зокрема, цивільну, відповідальність згідно із законодавством.

У рішенні Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 11.01.2014 року у справі № 2-72/11 [3], суд висловив своєрідне розуміння цивільно-правової відповідальності у сфері медичної діяльності, яка розглядалася, як вид юридичної відповідальності, який виникає внаслідок порушення у галузі майнових або особистих немайнових благ громадян у сфері охорони здоров'я і який полягає переважно в необхідності відшкодування шкоди. Ця відповідальність настає при порушенні медиками виконання своїх професійних обов'язків, унаслідок чого було заподіяно шкоду здоров'ю пацієнта. До особистих немайнових благ громадян, які безпосередньо пов'язані з медичною діяльністю, належать перш за все життя і здоров'я. Умовами настання такої відповідальності є: протиправна поведінка медичного персоналу; заподіяння шкоди пацієнту; причинний зв'язок між протиправністю та наслідками; вина заподіювача шкоди.

Цивільно-правова відповідальність в сфері донорства, за Олійником Р. В., це санкція матеріального характеру за протиправне заподіяння шкоди життю чи здоров'ю донора

або реципієнта, медичним закладом або іншим учасником правовідносин з цієї сфери, яка тягне за собою для них негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових або додаткових цивільно-правових обов'язків [4, 166].

Враховуючи суб'єктний склад правовідносин донорства та трансплантації, таку шкоду може спричинити медичний заклад або, найчастіше, окремий працівник медичного закладу, особі донора або ж реципієнта [5, с. 141]. Дію виконавця медичної послуги слід вважати протиправною у тому випадку, якщо вона заборонена або суперечить законам та іншим нормативним актам; умовам договору про надання медичних послуг, що спричинило за собою погіршення стану здоров'я пацієнта, розвиток небажаних ускладнень або смерть. Завдання шкоди здоров'ю, заподіяння смерті так само як нанесення майнових збитків або моральної шкоди може бути у вигляді дії або бездіяльності [6, с. 172]. Відповідальність базується на медичних стандартах. Порушення умов договору та недозволені дії становлять основу медичної договірної відповідальності. Цивільно-правова відповідальність у сфері донорства та трансплантації може бути як договірною так і деліктною. Договірна відповідальність проявляється у неналежному виконанні договірних обов'язків. Натомість делікт характеризується порушенням загальних професійних обов'язків [6, с. 172].

Особа донора або реципієнта може зазнати майнових втрат як у разі укладення договору, так і на підставі деліктного правопорушення. У випадку договірних відносин ці втрати можуть пов'язуватися з витратами на придбання лікарських засобів, проживання в очікуванні трансплантації тощо. В деліктних відносинах шкода має особистісний характер і виражається у витратах на лікування (реабілітацію), часткову втрату працездатності та моральну шкоду, пов'язану з фізичними та психічними стражданнями [6, с. 173].

Моральна шкода може бути відшкодована особі, яка зазнала шкоди внаслідок порушень законодавства у сфері трансплантації, безпосередньо, якщо вона на час відшкодування такої шкоди є живою, або ж така шкода може бути відшкодована у разі її смерті родичам особи-донора. Відповідно до ч. 2 ст. 1168 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV [30] (далі – ЦК України), встановлено право родичів та членів сім'ї на відшкодування шкоди у випадках, коли фізична особа зазнала моральних страждань у зв'язку зі смертю близької особи. Моральна шкода виступає як втрата немайнового характеру [5, с. 141]. При посмертному донорстві близькі родичі особи мають право на відшкодування моральної шкоди, наприклад, у випадку порушення шанобливого ставлення до тіла померлого або вилучення анатомічних матеріалів з тіла померлого без згоди.

Підставою договірної відповідальності є порушення договірного зобов'язання [6, с. 174]. Договірну відповідальність несуть насамперед медичні заклади, а не окремі медичні працівники, які можуть бути притягнуті до відповідальності в рамках трудових відносин або за шкоду, заподіяну в результаті делікту. Суб'єктом цивільно-правової відповідальності повинен бути медичний заклад, який здійснює трансплантацію [5, с. 142].

Умовами настання позадоговірної відповідальності є наявність: 1) протиправного діяння; 2) шкоди; 3) причинно-наслідкового зв'язку між протиправним діянням та шкодою; 4) вини [8, с. 13]. Деліктну відповідальність може нести як медичний заклад на підставі ст. 1172 ЦК України так і працівник особисто, на підставі ст. 1167 ЦК України. У ст. 1172 ЦК України передбачено, що юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. У випадку завдання шкоди донору чи реципієнту медичним працівником, вона відшкодовується медичним закладом, де працівник виконує трудові

обов'язки. Покладення на медичний заклад цивільної відповідальності за дії працівника пояснюється тим, що безпосередній заподіювач шкоди – медичний працівник втілює волю закладу, з яким він пов'язаний трудовим договором, а тому його вина визнається виною роботодавця. Медичний заклад є послугодавцем, а медичний працівник звичай діє як його представник [4, с. 167].

Стеценко С. Г. зазначає, що цивільно-правову відповідальність має нести саме роботодавець медичного закладу, де працює особа, яка завдала шкоди. Так можливість отримати відшкодування шкоди стає більш реальною [9]. Олійник Р. В. вказує, що в подальшому медичний заклад має право звернутись безпосередньо до медичного працівника з регресним позовом, оскільки ч. 1 ст. 1191 ЦК України передбачено, що особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи [4, с. 167].

На практиці суди по-різному вирішують питання відшкодування шкоди щодо медичних закладів і працівників. У рішенні Центрального районного суду м. Миколаєва по справі № 490/5927/13-ц від 01.08.2014 [10] позивачка звернулася до суду із позовом зокрема до Миколаївського обласного бюро судово-медичної експертизи про стягнення відшкодування моральної шкоди, що була заподіяна їй внаслідок взяття анатомічних матеріалів з трупу її сина без її згоди. Суд відзначив, що шкода позивачці була заподіяна працівником під час виконання ним трудових обов'язків, тому, враховуючи приписи ч. 1 ст. 1172 ЦК України, обов'язок відшкодування шкоди було покладено на бюро.

В іншому рішенні Києво-Святошинського районного суду Київської області у справі № 2-1090/12 від 21.03.2012 [11], суд задовольнив позов матері, сину якої незаконно вилучили анатомічний матеріал з метою проведення розтину, до завідуючого патологоанатомічним відділенням про відшкодування моральної шкоди. В цьому випадку, суд виходив з особистої відповідальності працівника та положення ч. 1 ст. 1167 ЦК України, за яким моральна шкода, завдана фізичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою яка її завдала, за наявності її вини.

Шкода може бути спрямована на донора. Наприклад, згідно з обставинами справи, викладеними у постанові Апеляційного суду Кіровоградської області від 18.02.2014 у справі № 398/4568/13-ц [12], у позивачки було здійснено відібрання більшої кількості крові, ніж це було попередньо обумовлено договором, після цього вона була вкрай занепокоєна своїм станом здоров'я та можливим настанням негативних наслідків здоров'ю. Суд дійшов висновку про необхідність стягнення з відповідача – лікарні, що здійснювала відбір крові, на користь позивача-донора відшкодування моральної шкоди.

З іншого боку, шкода може бути спричинена реципієнту. Обов'язковим є, інформування пацієнта про всі можливі ризики під час операції трансплантації, зокрема, щодо якості донорського матеріалу, реципієнту та отримання згоди після ознайомлення з такими ризиками. На цей аспект звернув увагу суд у рішенні *Montgomery v Lanarkshire Health Board* (2015) [13], вказавши, що розсудлива повнолітня особа має право вирішувати, який із доступних видів лікування пройти, згода повинна бути отримана перед застосуванням лікування, яке посягає на її тілесну недоторканність. Лікар зобов'язаний вжити належних заходів, для інформування пацієнта про будь-які ризики лікування та про його альтернативи.

На практиці траплялися випадки недбалості медичного персоналу, що призвело до виникнення хвороби у реципієнтів. Одним з прикладів є постанова ВС від 15.11.2018 по справі № 761/24076/15-ц [14]. За обставинами справи у лікувальному закладі було незаконно проведено операцію переливання крові без згоди представни-

ків дитини, що призвело до її зараження ВІЛ-інфекцією. Було неналежно організовано проведення обстеження донорської крові, еритроцити з якої потрапили в кров дитини. ВС постановив, що відшкодування моральної шкоди здійснюватиметься на загальних підставах, встановлених ст. 1167 ЦК України, тобто безпосередньо тими особами, які вказану шкоду завдали.

Прикладом в зарубіжній практиці є справа *Shierts v. University of Minnesota Physicians* (2014) [15], медична недбалість призвела до смерті пацієнта від хвороби, отриманої від донорської підшлункової залози. Лікар порушив протокол та проявив недбалість, приймаючи підшлункову залозу з ігноруванням ознак невідомого захворювання донора, що зробило орган непридатним для трансплантації, ускладнило стан пацієнта та призвело до його смерті. Позов проти лікаря було визнано обґрунтованим.

Практика донорства анатомічних матеріалів людини охоплює не лише питання трансплантації. В зарубіжних країнах існують інші види використання донорського анатомічного матеріалу людини. Розділ 4 Єдиного закону про анатомічні подарунки США (UAGA) [16] визначає чотири цілі анатомічного дару: трансплантація, терапія, дослідження або освіта. Поширеним в США та інших зарубіжних країнах є донорство анатомічних матеріалів для наукових досліджень та освіти, проте на практиці з цим виникає низка проблем.

Прикладом є справа *Mactaggart, Nicole Et Al Vs. President And Fellows of Harvard College and other* (2024) [17]. Колишнього керівника моргу Гарвардської медичної школи Лоджа, який, керуючи багаторічною схемою, крав і продавав частини тіл померлих осіб, померлих для використання в освіті, звинуватили у скоєнні злочинів. У зв'язку з цими подіями позивачі подали цивільний позов проти Гарварда за недбалість, вимагали притягнення його до відповідальності та відшкодування шкоди. Анатомічні матеріали передавалися за програмою анатомічних подарунків, а після завершення використання, повинні були шанобливо поховані або утилізовані. У цій справі Суд відхилив позов, аргументуючи це тим, що медична школа діяла відповідно до положень UAGA та мала імунітет від судового позову чи переслідування навіть у разі недбалості у нагляді за моргом. Суд вказав, що Гарвард міг би понести юридичну відповідальність за доктриною американського права *respondeat superior* – роботодавець, несе відповідальність за делікти свого працівника, вчинені в межах трудових обов'язків, але, оскільки неправомірні дії Лоджа не входили до сфери його трудових обов'язків, вони не можуть бути приписані Гарварду.

Зазначене рішення є доволі дискусійним, а в США випадки незаконного використання анатомічних матеріалів переданих для наукових і освітніх цілей є непоодинокими. Наприклад, донори, які бажали пожертвувати свої тіла медичній школі Вашингтонського університету після смерті стикнулися з відхиленням пожертви, а на гарячій лінії їм рекомендували Уолтера Мітчелла, приватного «брокера тіл», який діяв незаконно і мав трубопровід до університету, що надавав йому доступ до тіл, прийом яких було відхилено. Пізніше Мітчелла було засуджено, зокрема за нешанобливе ставлення до людських останків, втім сім'ї донорів покладають велику частину провини на університет за недбалість [18].

Іншим випадком порушення було використання понад 20 тіл в експериментах із вибухами армії США без згоди померлих донорів чи їх родичів, деякі навіть прямо заперечували проти військових експериментів у формах згоди [19]. Наприклад, чоловік планував після смерті пожертвувати своє тіло центру біологічних досліджень, але його тіло було продано Міністерству оборони США та використано як манекен для краш-тестів під час імітації вибуху [20]. Ще в одній справі брокер був звинувачений за шахрайство, що проявилось у постачанні лікарям, інфікованих частин тіла для проведення семінарів [19].

Індустрія анатомічних матеріалів не для трансплантації в США не має федерального регулювання, ліцензування або відстеження того, куди потрапляють жертви [18]. Спеціальний агент ФБР Пол Міка Джонсон, який розслідував це питання близько десяти років, заявив, що існує «величезний сірий і чорний ринок мертвих людських тіл», а попереду ще багато роботи, для відновлення довіри громадськості у цій сфері [20]. Тому, в США дуже часто лунають заклики до детального правового регулювання цього питання, щоб зупинити приниження донорів, які пропонують своє тіло науці [18]. Це важливо оскільки дослідники покладаються на пожертвані частини людського тіла для розробки нових хірургічних інструментів, імплантатів, ліків і методів лікування захворювань. Наприклад, ліки від діабету першого типу, були розроблені в США шляхом вивчення підшлункової залози від донорів, але таке лікування ніколи б не з'явилося, якби не було донорства для освіти і науки [19].

Американська асоціація анатомії розробила Рекомендації щодо Пожертвування тіл для освіти та біомедичних досліджень, які є не обов'язковими, але засновані на найкращих практиках у галузі донорства. Серед найважливіших, на нашу думку, є такі положення: донорська література повинна описувати всі можливі способи використання донорських тіл у цій установі; кожна установа повинна мати наглядовий комітет, якому підпорядкована особа, відповідальна за програму донорства; програми донорства тіл повинні чітко описувати використання трупів, оскільки це стосується інституційних та освітніх потреб; записи, що документують використання трупів, повинні регулярно переглядатися комітетом з інституційного нагляду; приміщення, де використовуються трупи, мають бути захищеними від проникнення неуповноваженого персоналу; утилізація трупних останків повинна бути задокументована та відповідати всім державним, місцевим нормам і вимогам [21]. Ми вважаємо за необхідне створити такий підхід на національному рівні.

Повертаючись до справи Гарварду, з одного боку, медичний заклад ймовірно не мав злочинних намірів, спрямованих на використання донорських анатомічних матеріалів людини для незаконного продажу, проте, в такому випадку погодимось з тим, що мала місце багаторічна недбалість університету, який не забезпечив належного зберігання та перевірки використання анатомічних матеріалів людини переданих для освітніх і дослідницьких цілей.

Наразі позивачі, подали апеляцію на рішення суду, з огляду на те, що в Гарварді не було належного нагляду за моргом. Кетрін Барнетт, одна із адвокатів позивачів, вказала, що порушення відбувалися протягом щонайменше п'яти років, а рішення суду є небезпечним прецедентом, оскільки дозволяє закладам уникати відповідальності, поки вони не знають про те, що відбувається за програмою донорства [22].

Пристосовуючи до українських реалій цю ситуацію, зазначимо, що в Україні у випадку можливої наявності таких справ, за відсутності належного правового регулювання може підриватися довіра потенційних донорів, які і без того ставляться до питання донорства анатомічних матеріалів з пересторогою, оскільки наукові та освітні заклади не надаватимуть жодних гарантій щодо належного використання та зберігання анатомічного матеріалу, наданого для наукових та освітніх цілей, та подальшої його утилізації, а судові способи захисту виявляться марними і сім'ї потерпілих не отримають відшкодування моральної шкоди через неналежне ставлення до тіл їхніх померлих близьких-донорів.

Мельник А. С. звернула увагу на ставлення українців до донорства в цілому. Було виявлено, що небажання третій частині суспільства віддавати свої органи для трансплантації було переважно обумовлено недовірою до ліка-

рів і системи охорони здоров'я. Статистика громадської думки 30 країн Європи, опублікована в 2010 році свідчила, що найменш прихильне ставлення до заповідання своїх органів у разі смерті висловили жителі 7 держав серед яких Україна (46%), яка також була однією з країн, з найменшою на той час донорською активністю [23, с. 87]. Брюховецька М. С. визначила, що серед основних причин, які, на думку респондентів, гальмують розвиток посмертного донорства в Україні, найбільший відсоток (40%) становить проблема відсутності правового регулювання, другою є можливість вчинення злочинів (28%). Вчена вважає, що існує неповна довіра до правомірності процедури посмертного донорства [24, с. 54].

Своєрідним аналогом доктрини «respondeat superior» в Україні є, вже згадуване, відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою, закріплене ст. 1172 ЦК України.

Проте до чотирьох звичайних умов (протиправність, шкода, причинний зв'язок і вина) деліктного зобов'язання, додається ще одна – наявність зв'язку між заподіяною шкодою і особою, яка мусить за неї відповідати. Тобто якщо шкоду заподіяв працівник, то потерпілий має довести, що ця шкода була завдана саме під час виконання трудових обов'язків. Це поняття не слід розуміти надто буквально, що вирішальне значення має лише час заподіяння шкоди (робочий або неробочий), його слід розуміти так, що шкода завдається у зв'язку з виконанням трудової функції [25, с. 31]. ВС у постанові від 09 січня 2019 року у справі № 654/4218/15-ц [26] звернув увагу на тлумачення ч. 1 ст. 1172 ЦК України, за яким відповідальність роботодавця за шкоду, завдану його працівником, настає лише у випадках, коли заподіювач шкоди не лише перебуває з роботодавцем у трудових відносинах, а й заподіяв шкоду саме у зв'язку та під час виконання своїх трудових обов'язків. Виконанням працівником своїх трудових обов'язків є виконання ним роботи, зумовленої, трудовим договором, а також роботи, яка хоча і виходить за межі трудового договору, але доручається роботодавцем або спричинена необхідністю, як на території роботодавця, так і за її межами.

Тому за аналогічних обставин зі справою проти Гарварда в українських реаліях не можна було би застосувати положення ст. 1172 ЦК України. Можливим могло бути застосування ст. 1167 ЦК України щодо особистої відповідальності особи, яка завдала шкоду, але такий стан речей був би неефективним.

В цілому питання донорства анатомічних матеріалів людини для наукових та освітніх цілей є недослідженим у вітчизняній доктринальній думці. Румянцев О. П. вважає, що на відміну від донорства крові та її компонентів донорство анатомічних матеріалів не передбачає використання вилучених анатомічних матеріалів для діагностичних та наукових досліджень [27, с. 78]. Ми не можемо цілком погодитись з вказаною позицією. Хоча наразі питання донорства анатомічних матеріалів для науки та освіти не врегульоване законодавством, закон про трансплантацію його не забороняє, у ч. 2 ст. 3 цього закону про трансплантацію, лише вказується, що його дія не поширюється на вилучення анатомічних матеріалів для діагностичних та наукових досліджень.

При цьому, за нормами ч. 1 ст. 5 закону про трансплантацію, державна політика у сфері застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією, спрямовується на створення умов для проведення наукових досліджень, впровадження нових технологій щодо застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією. Норми ж ч. 4 ст. 289 ЦК України свідчать про те, що фізична особа має право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам. Майже аналогічні

положення знаходять своє відображення у ст. 6 Закону України «Про поховання та похоронну справу» від 10 липня 2003 р. № 1102-IV [28]. Тобто, в цілому, держава не врегульовуючи питання донорства для науки та освіти належним чином, все ж таки надає такі можливості, закріплюючи відповідне право на передачу, заохочує дослідження у сфері трансплантації

Наразі, на нашу думку, у зв'язку з воєнним станом та нестачею донорських органів в Україні пріоритетними все ж є напрямки донорства анатомічних матеріалів для подальшої їхньої трансплантації з терапевтичною метою. Проте, зважаючи на науково-технічний прогрес у медичній галузі, необхідність дослідження функцій людського організму, пошуку нових методів лікування, у сукупності з можливістю виникнення складних юридичних ситуацій на ґрунті незаконного використання анатомічних матеріалів людини, необхідно передбачити правове регулювання такого напрямку донорства як донорство для наукових досліджень та освіти на законодавчому рівні у вигляді окремого закону про донорство анатомічних матеріалів для наукових та освітніх цілей.

Особливу увагу в такому законі, зважаючи на зазначене вище, необхідно приділити питанням: 1) суб'єктів донорів, враховуючи сучасний вітчизняний підхід до вилучення анатомічних матеріалів після смерті особи та чинну концепцію «незгоди», мають визнаватися померлі повнолітні, дієздатні особи, які прижиттєво висловили свою згоду на посмертну передачу анатомічних матеріалів науковим закладам, наприклад, визначивши про це в біологічному заповіті, або, за згодою їхніх родичів, після смерті особи, якщо така згода відповідала бажанню померлого; 2) чіткій регламентації повноважень наукових та навчальних закладів у цій сфері та передбачити, що у випадку донорства анатомічних матеріалів людини для наукових та освітніх досліджень, ці анатомічні матеріали будуть використовуватися виключно з науковою та освітньою метою, чітко регламентувати можливі способи використання анатомічного матеріалу в цих рамках; 3) зобов'язанню закладів, які здійснюють прийом анатомічних матеріалів від донорів для наукових чи освітніх цілей створювати власні програми, які регламентуватимуть всі можливі способи використання донорських анатомічних матеріалів людини у цих закладах, з обов'язковим врахування принципу поваги до тіла померлої особи. Цілі використання для медичних досліджень повинні бути описані відповідно до законодавства і не бути надто розмитими; 4) створенню в таких закладах певного наглядового органу, який, зокрема, буде здійснювати перевірку використання анатомічного матеріалу відповідно до його мети; 5) створенню звітів, які чітко описуватимуть використання донорського анатомічного матеріалу для наукових та освітніх цілей, регулярної перевірки цих звітів наглядовим органом; 6) регулюванню питання утилізації анатомічних матеріалів, яке має відповідати принципу поваги до тіла померлої особи та здійснюватися відповідно до законодавства; 7) визначенню підстав настання відповідальності, зокрема цивільно-правової, наукових та навчальних закладів, у випадку недбалості щодо поводження з анатомічними матеріалами людини, якщо це призвело до заподіяння шкоди. Наприклад, якщо була заподіяна шкода, у випадках відсутності контролю за використанням анатомічного матеріалу за призначенням; незабезпечення умов щодо захищеності від проникнення до приміщень, у яких використовуються анатомічні матеріали сторонніх осіб, що призвело до крадіжок анатомічного матеріалу.

Висновки. Отже, відповідальність у правовідносинах щодо донорства та трансплантації настає за протиправне заподіяння шкоди життю чи здоров'ю донора або реципієнта, вона може бути договірною або недоговірною – деліктною. Наразі існує необхідність закріплення правового

регулювання такого напрямку донорства як донорство для наукових досліджень та освіти на законодавчому рівні. Основними питаннями, на які необхідно звернути увагу у випадку такого закріплення є питання суб'єктів-донорів, повноважень наукових та освітніх закладів, регламентації можливих способів використання анатомічного матеріалу, встановлення внутрішнього контролю за таким викорис-

танням, правильної утилізації анатомічних матеріалів, визначенню підстав цивільно-правової відповідальності. Відсутність належного законодавчого регулювання цього напрямку використання анатомічного матеріалу може призвести до неможливості належного захисту порушених прав, що суттєво вплине на бажання потенційних донорів пожертвувати анатомічний матеріал в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 28. Ст. 232.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. ст. 19.
3. Рішення Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 11 січня 2014 року, судова справа № 2-72/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37766080> (дата звернення: 15.02.2024).
4. Олійник Р. В. Цивільно-правове регулювання донорства в Україні: дис. ... докт. філософ. з права. Львів, 2021. 245 с.
5. Зборівський Ю.-А. Я. Цивільно-правова відповідальність у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2023. С. 140–142.
6. Зборівський Ю.-А. Я. Цивільно-правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини: дис. ... докт. юрид. наук. Львів, 2023. 211 с.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
8. Сенюта І. А. Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичної допомоги: методичні рекомендації для адвокатів. Харків: Фактор, 2018. 64 с.
9. Медичне право України: підручник / за заг. ред. проф. Стеценка С. Г., Стеценка В. Ю., Сенюти І. Я. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/medpravo2008.pdf (дата звернення: 06.03.2024).
10. Рішення Центрального районного суду м. Миколаєва від 01.08.2014, судова справа № 490/5927/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40252006> (дата звернення: 10.02.2024).
11. Рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 21.03.2012, судова справа № 2-1090/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/51572601> (дата звернення: 10.02.2024).
12. Постанова Апеляційного суду Кіровоградської області від 18.02.2014, судова справа № 398/4568/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37265674> (дата звернення: 10.02.2024).
13. Case of Montgomery v Lanarkshire Health Board ([2015] UKSC 11) (2015). URL: <https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2013-0136-judgment.pdf> (дата звернення: 10.02.2024).
14. Постанова Верховного Суду від 15.11.2018, судова справа № 761/24076/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77910974> (дата звернення: 01.04.2024).
15. Shierts v. University of Minnesota Physicians (A14-0334 (Minn. Ct. App. Dec. 29, 2014) (2014). URL: <https://casetext.com/case/shierts-v-univ-of-minn-physicians> (дата звернення: 10.02.2024).
16. The United States Revised Uniform Anatomical Gift Act (2006). URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home/librarydocuments?communitykey=015e18ad-4806-4dff-b011-8e1ebc0d1d0f&LibraryFolderKey=&DefaultView=&5a583082-7c67-452b-9777-e4bdf7e1c729=eyJsaWJlYXJ5JW50cnkiOjZODAxNWQ1YS1iY2VmlTQ5NDQ0OWU0OS01NTVmZmJkMjFjMzcfIQ%3D%3D> (дата звернення: 12.03.2024).
17. Mactaggart, Nicole Et Al Vs. President And Fellows of Harvard College and other (2024). URL: <https://masslawyersweekly.com/wp-content/blogs.dir/1/files/2024/02/09-014-24.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).
18. Ingalls C. Her remains were dumped in Arizona. Now her family is calling for regulation of the body donation industry. 2023. URL: <https://www.king5.com/article/news/investigations/donated-human-remains-regulation-for-profit-body-brokers/281-878a4813-0c29-454f-b366-f98f65cea69c> (дата звернення: 03.04.2024).
19. Grow B., Shiffman J. In the U.S. market for human bodies, almost anyone can dissect and sell the dead. Reuters. 2017. URL: <https://www.reuters.com/investigates/special-report/usa-bodies-brokers/> (дата звернення: 03.04.2024).
20. Wood T. Woman donated husband's body to science but it ended up being blown up by military. 2023. URL: <https://www.unilad.com/news/steve-hansen-body-donation-army-162970-20230327> (дата звернення: 08.04.2024).
21. Human Body Donation Program Best Practices: Adopted by the Board of Directors American Association for Anatomy on 13 November 2009. URL: <https://anatomy.org/AAA/About-AAA/What-Is-Anatomy/Body-Donation-Policy.aspx> 08.04.2024).
22. Emily C. Morgan & Morgan Files Appeal Over Allegedly Mishandled Harvard Cadavers. 2024. URL: <https://www.law.com/ctlawtribune/2024/03/04/morgan-morgan-files-appeal-over-allegedly-mishandled-harvard-cadavers/> (дата звернення: 08.04.2024).
23. Мельник А. С. Правове регулювання трансплантації і донорства в Україні: маг. роб. ... магіст. Київ, 2020. 101 с.
24. Брюховецька М. С. Перспективи розвитку посмертного донорства в Україні. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 10 груд. 2019 р.). Полтава: Полтавський інститут економіки і права Університету «Україна», 2019. С. 53–55.
25. Карнаух Б. Відшкодування шкоди, завданої іншою особою (стаття 1172 Цивільного кодексу України). *Цивільне право і процес*. № 11. 2020. С. 29–33.
26. Постанова Верховного Суду від 09 січня 2019 року у справі № 654/4218/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79231905> (дата звернення: 11.04.2024).
27. Румянцев О. П. Адміністративно-правове регулювання трансплантації в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. 253 с.
28. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10 липня 2003 р. № 1102-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 7. Ст. 47.